

Simon József:

Az analógia elve Pázmánynál és Suáreznél¹

Bevezetés

A magyar kultúrtörténet kutatói számára közismert tény, hogy Pázmány Péter grazi professzorátusa idején – politikai és egyházi karrierjét megelőzően – filozófiai tárgyú előadásokat tartott.² Az 1597 és 1600 közötti három tanévben az egyetem oktatási rendjének megfelelően a magyar jezsuita oktatónak alkalma nyílt természetfilozófiai, logikai és metafizikai tárgyú előadások levezetésére. Jól tudjuk, hogy Pázmány mindhárom előadásanyagát gondosan kidolgozta Arisztotelész vonatkozó műveinek kommentált formájában. A három előadásanyag közül azonban csak kettő, a természetfilozófiai és a logikai tematikájú maradt fenn, melyek – valószínűleg Pázmány által is publikálásra szánt – kéziratait Bognár István rendezte sajtó alá a 19. század végén³. A terjedelmes kommentárformájú értekezések alapos filozófiatörténeti kiértékelése még várat magára: a kései skolasztika kutatásának az utóbbi 40–50 évben megindult – felekezeti

¹ A kutatást az OTKA / NKFI 125012 azonosító számú, *A descartes-i elme a gondolkodás és a kiterjedés között* című projekt támogatta. – A tanulmányban szereplő latin nyelvű források fordításai és a magyar verzió kiemelései a jelen tanulmány szerzőjétől származnak.

² Gerencsér István: *A filozófus Pázmány*. Budapest, „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, 1937, 46–49; Kastner Jenő: Pázmány Péter gráci éve, *Katholikus Szemle*. 49 (1935) / 1–2, 9–17 és 95–99. Pázmány filozófiájára vonatkozóan lásd továbbá Rókay Zoltán: Néhány észrevétel Pázmány filozófiai munkássága kapcsán (Pázmány és Suárez). In: Hargittay Emil [szerk.]: *Pázmány Péter és kora*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2001, 16–34; Paul Richard Blum: Péter Pázmány als Philosophieprofessor. In: uo., 35–49; Félegyházy József: *Pázmány bölcselete*. Budapest, [magánkiadás], 1937. Pázmány filozófiai képzéséről a bécsi jezsuita kollégiumban részletesen beszámol Öry Miklós: *Pázmány Péter tanulói*. Eisenstadt, Prugg, 1970, 72–88.

³ *Petri cardinalis Pázmány opera omnia partim e codicibus manuscriptis, partim ex editionibus antiquioribus et castigatioribus edita*. Series latina. I–III., Ed. Stephanus Bognár, Budapestini MDCCCXCIV–MDCCCXCVII. – a jelen tanulmány szempontjából releváns *Dialectica*-előadás szövegét az első, 1894-ben kiadott kötet tartalmazza, a továbbiakban: Pázmány: *Dialectica*.

szempontokat nem *prima facie* érvényesítő – fellendülése számos ponton nyújthat kézzelfogható orientációt Pázmány filozófiai nézeteinek rekonstruálásához. Ami az elveszett *Metafizika* előadás-kommentárt illeti, kijelenthető, hogy a magyar eszme- és filozófiatörténet egyik legnagyobb veszteségeként kell elkönyvelnünk a kézirat elkallódását.

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy felmutassa Pázmány filozófiájának olyan metafizikai vonásait, melyek a fennmaradt művekből rekonstruálhatóak. E célból nemcsak a *Dialectica* és a *Physica* Bognár által publikált anyagára támaszkodhatunk, hanem azon Pázmány által vezetett filozófiai disputációk némelyikére is, melyeket Paul Richard Blum gyűjtött össze és adott ki facsimile kiadásban.⁴ Mielőtt a *Dialectica* néhány metafizikai szempontból releváns részletét elemeznénk, idézzük fel Romedius Benedetto *Theses Philosophicae, de ente eiusque passionibus ac speciebus* disputációját,⁵ melyet 1600 augusztusában tartott Pázmány elnöklete alatt!

Benedetto/Pázmány:

A létezőről, valamint sajátosságairól és fajairól

I. Még ha az első filozófia területén mindenekelőtt a szabad és spirituális szubsztanciákról gondolkodunk, az anyag minden konkréciójától megszabadítva, akkor is szükségszerűen szemügyre kell vennünk azon általános predikátumokat, amelyek mind a testi, mind a spirituális szubsztanciára közösen jellemzőek. Ennélfogva az általában vett létezőnek és sajátosságainak vizsgálata a metafizikára tartozik, és csak akkor tartozna a természetfilozófiára – ahogy azt Arisztotelész a *Metafizika* 6. könyve 4. szövegrészében állítja⁶ –, ha nem volnának olyan szubsztanciák, amelyek híján vannak az anyagnak.

⁴ Péter Pázmány: *Grazer philosophische Disputationen* (facsimile Ausgabe), herausgegeben von Paul Richard Blum in Zusammenarbeit mit Emil Hargittay, Piliscsaba, Katholische Péter-Pázmány-Universität 2003.

⁵ Péter Pázmány (praes.) / Romedius Benedetto (def.): *Theses Philosophicae, de ente eiusque passionibus ac speciebus*, Graecii, Widmanstadius, MDC. In: Pázmány: *Grazer philosophische Disputationen*, 97–125. Terjedelmi okok miatt lemondok a fordítás alapjául szolgáló latin szöveg közléséről és Blum kiadásához utalom az olvasót.

⁶ Vö. Arisztotelész: *Met.* 1026a27–32. (= Iunta, vol. 8, 146^oI-K) – Az Arisztotelész-helyeket zárójelben feltüntettem a kor legelterjedtebben használt Iunta[Giunta]-kiadásának megfelelően is, ennek bibliográfiai adatai: *Aristotelis Metaphysicorum Libri*

II. A létezőnek nem csupán formálisan egységes fogalma – amennyiben az Istenen kívül minden dologra jellemző – adott, mely reálisan különbözik az alsóbb rendű formális fogalmaktól, hanem – ahogy mondani szokták – közös objektív fogalma is, amennyiben ezen objektív fogalom esszenciálisan benne foglaltatik minden alsóbb rendűvel kapcsolatos minden predikátumban; és így kizárólag az intellektus által van megkülönböztetve azok [az alsóbb rendűek – SJ] más predikátumaitól. Mivel a létező ezen objektív fogalma minden dolgot átfog – még a végső különbségek tekintetében is, de nem ama dolgok speciális és kifejezett elvei szerint, hanem amennyiben azok kizárólag a létező elve szerint hasonlók, vagy ahogy mondani szokták zavaros módon –, ezért úgy véljük, hogy azt [a létező objektív fogalmát – SJ] még az intellektus által sem lehet leválasztani az alsóbb rendűektől és nem lehet fajai tekintetében meghatározni valamely olyan elv vagy módusz hozzáadása által, mely nem foglaltatik benne a létezőben. Ezzel szemben annak kifejezésével [választható le és határozható meg – SJ], ami a létező elvében zavaros módon benne foglaltatik. Erről az okról állítja azt Arisztotelész a *Metafizika* 4. könyvének 3. szövegrészében⁷ a létezőnek fajaira történő meghatározásával kapcsolatban, hogy ugyanaz a hozzáadott és az, amihez hozzáadunk.

III. Nem lehetséges megadni a létezőnek Istenre és a teremtményre univok objektív elvét, azon igen erős érv miatt, miszerint mindahhoz, ami Istenben fellelhető, csak transzcendens és esszenciális predikátum járulhat, mivel ezek önmaguktól és nem valamely dologtól származnak, mint októl. Ebből következik, hogy semmiféle intrinzikus predikátumot, még a pusztán idiomatikus részesedéssel attributált predikátumot sem lehetséges Istentől elvonatkoztatni úgy, hogy ne foglaltatna benne esszenciálisan az önmaga általi létezés predikátuma. Ettől azonban el kellene vonatkoztatni, amennyiben meg lehetne adni a létezőnek Istenre és a teremtményre közös rációját.

XIII *Cum Averrois Cordubensis in eosdem Commentariis, et Epitome, Aristotelis Opera cum Averrois commentariis, Venetiis apud Ivncas 1562 (Nachdruck Frankfurt am Main 1962), Vol. 8.*

⁷ Vö. Arisztotelész: *Met.* 1003b23-34. (= Iunta, vol. 8, 66e-66^g)

III. Helytelenül következtetsz azonban ezek alapján arra, hogy a létezés elve univok módon járul minden Istenen kívüli dologra, avagy arra, hogy a létezés elve Istenre és a teremtményekre ekvivok módon jellemző. *Még ha meg el is ismernénk azt*, hogy a létező objektív fogalma, mely közös a teremtett dolgokra nézvést, nem képes az *attribúció analógiája* szerint hozzájárulni a vele szemben alsóbb rendűekhez, mivel minden analogátra belső módon jellemző; és valamely közös elv univokációjának tagadásához nem elégséges az, hogy az alsóbbrendűek valamelyike egy másiktól függjön, hacsak nem az a másik már eleve teljesen független emettől, *akkor is helyesebb az, ha úgy vélekedünk*, hogy a létező a *proporcio analógiája* szerint járul nem csupán a szubsztanciához és az akcidenshez, hanem még a reális és az elmebeli létezőkhöz is; mégpedig azért, mert az összes dolgok legvégső különbségeiben is benne foglaltatik a létező elve. Ebből következően nem pusztán a megegyezés, hanem az alsóbb rendűek különbözősége [*dissimilitudo* – SJ] is benne foglaltatik a létező elvében. Istenről és a teremtményekről a létezőt egy sajátos analógia alapján predikáljuk, amit visszavezethetünk a *proportio* szerinti analógiára.

Az I. fejezetben a disszerens a metafizika tárgyát az „általában vett létező”-ben, az *ens inquantum ens*-ben jelöli meg, mely közös módon jellemzi az anyagi és a spirituális létezőket. A metafizika eminens tárgyának meghatározása jól láthatóan a legáltalánosabb predikátum megállapításának kérdését veti fel, ahol is a predikáció nem pusztá logikai művelet, hanem azzal a metafizikai vonatkozással bír, hogy a predikáció alapja a predikátum által megjelölt sajátosság inherenciája valamely szubjektumban. Az I. fejezet tömören megfogalmazott tézise szerint a létezés predikátuma e legáltalánosabb állítmány, mely a fizikai és spirituális módon fennálló entitások legszélesebb körére jellemző. Az általános ontológia és a filozófiai teológia viszonya egyértelmű: a metafizika elsősorban nem racionális teológia, hanem általános ontológia; a metafizika primér tárgya nem Isten, hanem az „általában vett létező”, melyet ugyanúgy állíthatunk Istenről, mint ahogy a teremtett világ dolgairól, azok bármely aspektusa szerint.

Ha az „általában vett létező” a fizikai és spirituális dolgokról állítható legáltalánosabb predikátum, akkor számot kell tudnunk adni e predikátum fogalmi egységéről is. A II. fejezetben a disszerens a formális és objektív fogalom – négy

évtizeddel később skolasztikus örökségként Descartes-nál is felbukkanó⁸ – megkülönböztetése mentén tárgyalja az *ens inquantum ens* fogalmi egységének problémáját. Benedetto/Pázmány eleve adottnak veszi a létező formális fogalmát, ami alatt a skolasztikus filozófia nagyjából azt a mentális aktust értette, melynek keretei között egy bizonyos tartalom adódott az elme számára. Amikor az elme elgondolja a létező legáltalánosabb fogalmát, akkor megvalósul egy elmeállapot, mely különbözik más elmeállapotoktól – az „általában vett létező” formális fogalma maga az a tény, hogy elgondoljuk az „általában vett létező”-t, jellemezzük annak objektumát bárhogy is. Azonban a disszerens szerint ezen formális fogalmon kívül az „általában vett létező” objektív fogalmával is rendelkezünk, „amennyiben ezen objektív fogalom esszenciálisan benne foglaltatik minden alsóbb rendűvel kapcsolatos minden predikátumban”. Nem vagyunk képesek a dolgok semmiféle sajátosságát elgondolni és azt a dolgokról predikálni anélkül, hogy az *ens inquantum ens* ne foglaltatna benne az adott sajátosságról alkotott fogalomban és annak predikációjában. Ahhoz, hogy az „általában vett létező” ezen univerzalitását fenntartsuk („a létező ezen objektív fogalma minden dolgot átfog”), bizonyos értelemben el kell távolítanunk a kategoriális rendtől, melynek predikatív szintjeit (pl. szubsztancia-lelkes szubsztancia-értelmes lelkes szubsztancia, minőség-szín-piros stb.) csak zavaros (*confuse*) módon,⁹ és nem kifejezetten tartalmazhatja a metafizika eminens tárgya. A piros szín minden reálisan megvalósuló esetleges – ám a rózsaszín sajátosságába még „át nem lépő” – fokozatai is létezőek, melyek predikációjára a kategoriális predikátumok már képtelenek, ám melyek mindegyikéről állíthatjuk a létezőt. Benedetto/Pázmány az „általában vett létező” objektív fogalmi egysége mellett akkor is kitart, ha annak minden predikatív sajátosságot átható jellegét hangsúlyozva kijelenti, hogy „kizárólag [értsd: legfeljebb – SJ] az intellektus által van megkülönböztetve” az alsóbb rendű predikátumoktól. Épp e metafizikai közelség távolítja el az *ens*-et a többi predikátumtól: fogalmi elkülönülése csak belső struktúrájából fakadhat, mert olyannyira holisztikus módon jellemzi a predikáció rendjét, hogy ez utóbbi felől nem adható meg semmiféle olyan különbség, melyre ne volna jellemző, és amely biztosíthatná a létezés

⁸ Vö. René Descartes: *Meditationes de prima philosophia*. Oeuvres de Descartes, publ. par Ch. Adam et P. Tannery, vol. VI., Paris 1964, 40–42; magyarul: Uő.: *Elmélkedések az első filozófiáról*, ford. Boros Gábor, Budapest, Atlantisz, 1994, 5154.

⁹ A gondolat scoista hátteréhez lásd: Simon József: *Létre nyílt lehetőség. Ismeretelmélet és metafizika Aquinói Szent Tamás és Duns Scotus filozófiájában*. Budapest, l’Harmattan, 2012, 104–117.

fogalmának önálló objektív tartalmát. A létezőnek a többi predikátummal szembeni indifferenciája alkotja saját egységét: önnön differenciáját ezen utóbbiakkal szemben önmagából meríti, amit a disszerens egy Arisztotelész-hivatkozással erősít meg „ugyanaz a hozzáadott és az, amihez hozzáadunk”.¹⁰

Mindaz, amit Benedetto/Pázmány a disputáció első két fejezetében előadott, nagyjából ama irányzat filozófiai alapvonalait adja vissza, amit scotizmusnak nevezünk. Az *ens inquantum ens* egységes-objektív fogalmi tartalmának biztosítása, ezen fogalmi tartalom indifferenciája a kategoriális rend egészével szemben, valamint az „általában vett létező” kiterjesztése az individuális dolgok végső különbségeire: mindezek a Duns Scotusszal (1265-1308) induló metafizika-felfogás jegeit mutatják. Egyetlen elem lóg ki a scotista paradigmából: a disszerens szerint a létező „szuperkategóriája” legfeljebb az *értelmi* megkülönböztetés által válik el a kategoriális rendtől, míg Scotus szerint az *ens inquantum ens* különbsége ún. *formális* különbség. Ennek részletezése helyett idézzük a III. fejezet első mondatának explicit anti-scotista álláspontját: „Nem lehetséges megadni a létezőnek Istenre és a teremtményre univok objektív elvét [...]”

A scotista filozófia szerint az „általában vett létező” objektív fogalmi egységének biztosítása egyben azt is jelenti, hogy a létezést univok módon, azaz ugyanolyan értelemben predikáljuk Istenről, mint a teremtményekről: mégpedig ugyanolyan azonos értelemben, mint ahogy univok módon állítjuk egy kőről és egy emberről is, hogy szubsztancia. A disszerens azonban határozottan tagadja a létező univok predikációjának lehetőségét. Az itt felvonultatott érv bizonyos értelemben visszajára fordítja az I. fejezet nyitómondatát: Az „általában vett létező” általánossága magába foglalja a spirituális entitásokra vonatkozó predikáció igényét is. Azonban Isten minden sajátossága magába foglalja az „*esse a se*”-t, azt tehát, hogy létezése önmagától származik. Ha univok módon predikálnánk a létezést Istenre és a teremtményekre vonatkozóan, akkor a teremtményekről is olyan létezés-fogalmat kellene állítanunk, amely tartalmazza az „önmaga általi fennállás” mozzanatát, ami abszurd. Vagyis: be kell vezetnünk a létezés bizonyos *többértelműségét*, mégpedig oly módon, hogy ne veszünk el az „általában vett létező” fogalmi tartalmának objektív egysége és annak Istenre és a világra történő predikációjának különbsége között. A disszerens így következetesen fordul a pusztá *ekvivokáció* és a teljes *univocitás* közötti *analóg* predikáció klasszikus témájához, még akkor is, ha az univocitás elvét leszűkíti a teremtett világra: „Helytelenül következtetsz azonban ezek alapján

¹⁰ Vö. Simon: *Létre nyílt lehetőség*, 118–132, különösen 127–128.

arra, hogy a létezés elve univok módon járul minden Istenen kívüli dologra, avagy arra, hogy a létezés rációja Istenre és a teremtményekre ekvivok módon jellemző.”

A következő mondat a létezés analóg predikációjának két típusát tárgyalja: az *attribúció* szerinti analógiát és a *proporcio* szerinti analógiát. Jóllehet már a Benedetto-disputáció terminológiája is sejteti, mégis a *Dialecticából* teljesen egyértelmű, hogy a kétféle analógia megkülönböztetését Pázmány Vio de Cajetanus (1469-1534) *De nominis analogia* című értekezéséből veszi át. Mielőtt levonhatnánk a két analógia-típus közötti különbség metafizikai implikációit a Benedetto-féle disputáció negyedik fejezetét elemezve, idézzük fel Pázmány analógia-interpretációját a *Dialectica* előadásanyagából!

Pázmány analógia-felfogása (*Dialectica*, Praedicamenta, disp. 2.: De analogis)¹¹

Előre kell bocsátanunk néhány megjegyzést a kései skolasztika filozófiai terminológiájával kapcsolatban. Amikor analóg névről (*nomen analogum*) beszélünk, akkor e felfogás szerint olyan sajátosságot jelölünk meg, mely több dologban fennáll, ám az univok névvel szemben e predikáció nem teljesen egységes értelemben jelöli meg a dolgok szóban forgó sajátosságait. Az analóg név által szignifikált, az egyes dolgokon bizonyos eltérést mutató *sajátosságokat* e predikáció szempontjából analogonoknak (*analogon*) nevezzük, Pázmány általában többes számban utal rájuk (*analoga*). Nagyon fontos felhívunk arra a figyelmet, hogy a latin szövegben az analóg sajátosság (*analogon*) fogalmát meg kell különböztetnünk az analóg név (*nomen analogum*, *nomina analoga*) fogalmától; a nehézséget ugyanis az okozza, hogy néha ez utóbbira a *nomen* kifejezés elhagyásával többes számban ugyanúgy az *analoga* terminussal utal Pázmány, mint az analóg sajátosságokra. E kettő megkülönböztetése kulcsfontosságú az elmélet rekonstrukcióját illetően.¹² Az analogonokat hordozó különböző *dolgok* pedig az analóg nevek ún. analogátumai (*analogatum*), modern megfogalmazásban az analóg név jelentésének instanciációi. Az analóg név analogátumaiban fennálló analogonok ezen metafizikai-szemantikai elvét nevezzük az analógia elvének.

¹¹ Pázmány: *Dialectica*, 248–267.

¹² A tanulmányban az *analogon-analoga* kifejezésekkel mindig az analóg sajátosságra-sajátosságokra utalok, ahol ugyanezen kifejezések az analóg névre-nevekre utalnak, ott mindig az analóg név és analóg nevek terminust használom.

Pázmány két előzetes megjegyzést tesz az analógiával kapcsolatban. Egyfelől Quintilianusra hivatkozva utal arra, hogy a görög analógia kifejezés latin megfelelője a *proportio*. Másfelől a dolgok között fennálló *proportio* és az eme *proportiók* között fennálló *proportio*, azaz a *proportionalitas* matematikai fogalomhasználatára mutat rá a híres jezsuita matematikus, Christophorus Clavius¹³ esetében. Ám az analógia e matematikai fogalmát a filozófusok kiterjesztették „más dolgok egymás közötti viszonylatainak megjelölésére is”.¹⁴ „Mindezek alapján az analóg sajátosságok [analogonok – SJ] általános definícióját úgy adhatjuk meg, hogy analóg sajátosságok azok, amelyek ugyanazon közös névvel bírnak, valamint eme közös név által bizonyos módon megjelölt azonos viszonylattal vagy relációval rendelkeznek, amihez mégis valamely különbözőség [*dissimulatio*] vegyül ebben a megjelölt közös viszonylatban vagy elvben.”¹⁵ Pázmány általánosan elfogadott nézetként adja olvasója tudtára az analógia attribúció és proporció szerinti felosztásának tanítását – megemlítve az egyenlőtlenség analógiájának harmadik típusát, melyet az ekvivok predikáció fajához utal, és így nem tárgyal.¹⁶ Fonseca¹⁷ és Cajetanusra¹⁸ hivatkozva ismerteti azt

¹³ Christophorus Clavius (1538–1612) német származású jezsuita matematikus és csillagász, közreműködött a Gergely-naptár bevezetésében. Pázmány a proporcionálitásra vonatkozó megjegyzései esetében Clavius híres Euklidész-kommentárjára utal: *Euclidis Elementorum Libri XV*. Róma 1574.

¹⁴ Pázmány: *Dialectica*, 249. „Extenditur tamen usu philosophorum ad significandam habitudinem etiam aliarum rerum inter se, et ad habitudinum similitudinem in quacunquere re praeter quantitatem [...]”

¹⁵ Uo. „Ex his talis definitio analogorum in communi dari potest, ut analogae sint, quae habent idem nomen commune, et habitudinem vel relationem significatam illo nomine aliquomodo eandem, admixta tamen aliqua dissimilitudine in ea ipsa habitudine vel rationes communi significata.”

¹⁶ Pázmány: *Dialectica*, 251.

¹⁷ Pedro da Fonseca (1528–1599) portugál jezsuita filozófus, a híres coimbrai kommentárok projektjének kezdeményezője, munkásságáról rövid összefoglalást nyújt John P. Doyle: Pedro de Fonseca. In: Edward Craig (ed.): *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Vol 1, 688–690. Pázmány Fonseca terjedelmes *Metafizika*-kommentárjának analógia-tárgyalására hivatkozik, vö. Fonseca: *Commentariorum [...] in libros Metaphysicorum Aristotelis Tomus primus*. Róma 1577, 510–647.

¹⁸ Thomas de Vio, ismertebb nevén Cajetanus kardinális (1468–1534) Aquinói Szent Tamás filozófiájának talán legjelentősebb követője és továbbfejlesztője. 1498-ban írja meg *De nominum analogia* című munkáját, mely az analógia szemantikai-metafizikai témájának máig klasszikus alapműve. A szöveg számos kiadásban állhatott Pázmány rendelkezésére, kiadták 1506-ban, 1511-ben, 1541-ben és 1588-ban is. Filozófiai és

az egezetikai belátást, hogy Arisztotelész az attribúció szerinti analógiát soha sem nevezte analógiának, hanem csak arról beszélt, hogy az ilyen tagpárok „egyől származnak vagy egyre vonatkozóak”.¹⁹ Pázmány mindezek ellenére a latin tradícióval összhangban az attribúció szerinti analógiát is analógiának nevezi.

Az attribúció szerinti analógia

A teoretikus kérdés arra vonatkozik, hogy mi lehet az alapja az analóg predikációnak, ha az analóg nevek szemantikája nem rendelkezik olyan erős egységgel, mint az univok neveké? Pázmány megfogalmazásában: „Most tehát csak azt kell megvizsgálunk, hogy vajon vannak-e olyan attribúció szerinti analóg sajátosságok, melyek nem jelentenek formálisan fellelhető közös elvet minden analogátumban, és hogy miben áll ezek analógiája?”²⁰ A gondolatmenet célja tehát annak belátása, hogy vannak olyan analóg nevek, melyek akkor is egységes szemantikai mezővel bírnak, ha lemondunk az erős univok jelentésegységekről. Pázmány Cajetanusnak²¹ az attribúció szerinti analógiával kapcsolatos definícióját parafrázálja: „az attribúció szerinti analogonokat Caietanus az *Analógiáról* című mű 2. fejezetében úgy definiálja, hogy ezek azok, melyeknek nevei közösek, azonban az ezen név által szignifikált elv [csak – SJ] a határ

egyházi-kultúrpolitikai tevékenységével könyvtárnyi irodalom foglalkozik, ezek közül magyar nyelven Klima Gyula tanulmányára hívom fel az olvasó figyelmét: Klima Gyula: Bevezetés. Szent Tamás metafizikája és az analitikus filozófia avagy lehetséges-e analitikus metafizika? In: Aquinói Szent Tamás: *A létezőről és a lényegről*. Ford. Klima Gyula. Budapest, Helikon, 1990, 5–53.

¹⁹ Arisztotelész: *Met.* 1003a32–33 (= Iunta, vol. 8, 64^vH)

²⁰ Pázmány: *Dialectica*, 252. „Nunc ergo solum est examinandum, an dentur aliqua analogia attributionis, quae non dicant rationem communem repertam formaliter in omnibus analogatis, et in quo consistat illorum analogia?”

²¹ Cajetanus: *De nominum analogia* (a továbbiakban DNA) című művét a Documenta Catholica Omnia weboldal kiadásában idézem, megtartva annak klasszikus fejezetbeosztását: [http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1469-1534_Cajetanus_\(De_Vio_Thomas\)_Card_De_Nominum_Analogia_LT.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1469-1534_Cajetanus_(De_Vio_Thomas)_Card_De_Nominum_Analogia_LT.pdf.html) (utolsó letöltés: 2018. november 22.) Cajetanus e művének különböző kesei skolasztikus és modern értelmezési kísérleteinek ismertetéséről terjedelmi okok miatt le kell mondanom.

szerint azonos [...]”²² Az attribúció szerinti analógia esetén nem beszélhetünk arról, hogy az analóg név által megjelölt analogonok intrinzikus sajátosságai volnának *minden ezen név által megjelölt dolognak*. Az attribúció szerinti analógia „megmentésének” kulcsa épp abban a – Cajetanustól átvett – mozzanatban rejlik, hogy ezen analógiához elegendő, ha az analogátumok közül kiemelünk egyet – *analogatum principale* –, melynek intrinzikus sajátossága az analóg név által szignifikált analóg sajátosság. A többi – másodlagos – analogon mintegy határként vonatkozik erre a kiemelt intrinzikus sajátosságra, és ez a vonatkozás elegendő ahhoz, hogy a másodlagos analogátumokhoz attribútálhassuk az analogonokat. Pázmány felidéri Cajetanus véleményét, aki e vonatkozásokat paradigmaticusan az arisztotelészi négyfajta okság szerint rendezi el, ám talán szemléletesebb az „egészséges” analóg predikációjának klasszikus arisztotelészi példája: az „egészséges”-t primér módon valamely individuális emberről állítjuk, akiben intrinzikus módon fennáll e sajátosság. Jóllehet a gyógyszernek nem ilyen intrinzikus sajátossága az egészség, mégis, mint az individuális ember egészségével *hatóoki* viszonylatban álló entitásról predikáljuk az „egészséges”-t – mégpedig az attribúció szerinti analógia elve alapján. Ugyanez a helyzet a vizelettel is, melynek szintén nem intrinzikus sajátossága az egészségesség, mégis predikáljuk róla az „egészséges”-t, mégpedig úgy, mint az individuális ember egészségének *jeléről*. Az orvosság *hatóoki* és a vizelet jel-viszonylatai biztosítják az „egészséges” állítmány analóg fogalmi egységét azért, hogy határukként bírják az „egészséges” sajátosságát intrinzikusan birtokló embert. Az attribúció szerinti analógia e tárgyalása Pázmánynál teljes mértékben Cajetanus *De nominum analogia* esszéjén alapul. Idézzük összefoglalóan Pázmányt:

Tehát az állítom, hogy vannak olyan az attribúció szerinti analóg nevek, melyek nem jelentenek valamely minden analogátumra nézvést közös és intrinzikus elvet, hanem közvetlenül több analogon viszonylatait szignifikálják egyazon határhoz, mely határ csak egy analogátumban intrinzikus. Ezt nevezzük elsődleges analogátumnak, míg a többihez [e határ]

²² Pázmány: *Dialectica*, 252. „Pro resolutione quaestionis sciendum est: analogia attributionis definiri a Caetano c. 2. de Analogia, quod sint ea, quorum nomen est commune, ratio autem illo nomine significata eadem est secundum terminum [...]” – Vö. Cajetanus: *De nominum analogia*, 2, 8. „Analogia autem secundum attributionem sunt, quorum nomen commune est, ratio autem secundum illud nomen est eadem secundum terminum, et diuersa secundum habitudines ad illum.”

csak extrinzikus módon járul, jóllehet az ama határra vonatkozó viszonylat mindegyikben intrinzikus.²³

A proporció szerinti analógia

A proporció szerinti analógia tárgyalásának első mondatával Pázmány Cajetanus definícióját fogalmazza meg: „Cajetanus az Analógiáról szóló mű 3. fejezetében azokat nevezi a proporció szerinti analogonoknak, melyeknek neve közös, és elvük proporcionálisan azonos.”²⁴ Az attribúció szerinti analógia definíciójához képes a „proporcionálisan azonos elv” kifejezés váltja fel az ugyanazon határra vonatkozó különböző viszonylatok gondolatát. Ezzel elesik a principális analogon és a másodlagos analogonok közötti különbségtétel: a proporció szerinti analóg név olyan sajátosságot jelöl meg analogonként, mely minden analogátumban intrinzikus: „Hogy magát a dolgot megmagyarázzuk, bármely a porporció szerinti analógia által analóg névnek olyan közös elvet kell szignifikálnia, mely intrinzikus magukra az analogátumokra nézvést [...]”²⁵ Pázmány itt is viszonylatokról beszél, azonban nem a másodlagos analogátumoknak valamely kitüntetett analogátumra vonatkozó viszonyáról, hanem arról a viszonyról, mely az egyes analogátumoknak az analogonként megjelölt közös sajátosságára vonatkozik. Minden analogátumban adott az ugyanazon elvre vonatkozó intrinzikus viszonyulás. Az analogátumok hasonlóságának alapja, hogy „bennfoglalják ama közös elvet”.²⁶ Pázmány jól érzékeli, hogy a proporció szerinti analógiának az attribúció szerinti analógiától való illetően elhatárolásával mintegy új frontot kell nyitnia, amennyiben a proporció szerinti analógia vésszesen közel kerül az univok predikációhoz. Ennélfogva ki kell dolgoznia egy

²³ I. m. 253. “Dico igitur: dari analoga attributionis, quae non dicunt rationem aliquam communem omnibus analogatis et intrinsecam, sed immediate significant habitudines plurium analogorum ad eundem terminum, qui terminus uni tantum analogato est intrinsecus, et illud dicitur principale analogatum, reliquis vero extrinsece convenit, licet habitudo ad illum terminum, sit omnibus intrinseca.”

²⁴ I. m. 256. „Caietanus cap. 3. de Analogia, analoga proportionis ait esse illa, quorum nomen est commune, et ratio proportionaliter eadem [...]. Vö: Cajetanus, DNA 3,1: [...] analoga secundum proportionalitatem dici, quorum nomen est commune, et ratio secundum illud nomen est proportionaliter eadem.”

²⁵ I. m. 258. „Ut enim res ipsa explicetur, quodlibet nomen analogum, analogia proportionis, significare debet rationem communem intrinsecam ipsis analogatis [...]”

²⁶ Uo. „quod scilicet includant illam rationem communem.”

olyan elméleti keretet, ahol az analóg predikáció alapja valamely azonos elv közös és intrinzikus inherenciája az analogátumokban, és a közös elv eme inherenciája mégsem univok jellegű. Hogyan lehet fenntartani az azonos közös elv meglétét az analogátumokban úgy, hogy ez utóbbiak ne váljanak univokátumokká?

Pázmány először plasztikussá teszi a proporció szerinti analógia és az univocitás párhuzamát:

Ugyanis *ahogy* az univok sajátosságok esetében az embert és a vadállatot a lelkes lény ugyanazon nevével nevezzük meg, mivel [259] mindkettő esszenciálisan bennfoglalja az animalitás elvét, és *ahogy* az univok szó nem szignifikálja kifejezett módon a bennfoglaló és a bennfoglalt vonatkozásának [*habitudinis*] ezt a hasonlóságát, és mégis csak akkor alkalmazzuk több dologra azt a szót, ha azok birtokolják a hasonlóságot; *úgy* a proporció szerinti analogonoknál is úgy vélem, hogy az analóg szóval közvetlenül a közös elvet jelöljük meg, melyben fennáll a vonatkozások [*habitudinum*] hasonlósága, közvetetten azonban magukat az analogátokat, melyekhez csak akkor járulhat ugyanazon név, ha azt a hasonlóságot birtokolják, mégpedig úgy, hogy mindkettő bennfoglalja a közös elvet.²⁷

Az *animalitas* univok módon jellemzi az állatot és az embert (a szubsztancia kategóriája alatt). De az *animalitas* univok predikációja közömbös az alsóbb rendű predikátumokra nézvést: maga az *animalitas* közös elve nem határozódik meg az emberre és az állatra, hanem pontosan ezen indifferens tartalmat állítjuk mindkét predikáció esetében. Pázmány úgy véli, hogy a proporció szerinti analóg név jelentése is pontosan ilyen indifferens a predikálandó analogátumokra nézvést, és e szempontból semmiféle különbség nem fedezhető fel ezen analógia-típus és az univokáció között. Sőt, úgy a proporció szerinti analóg, mint ahogy az univok

²⁷ Uo. 258–259. „Sicut enim in univocis, homo et brutum appellantur eodem nomine animalis, propterea quod utrumque includit essentialiter rationem animalis, et sicut vox univoca non significat expresse illam similitudinem habitudinis includentis et inclusi, et tamen non esset pluribus imposta illa vox, nisi haberent similitudinem: ita in analogis proportionis existimo voce analoga immediate significari rationem communem, in qua exerceretur similitudo habitudinum, mediate vero ipsa analogata, quibus idem nomen non conveniret, nisi similitudinem illam haberent in eo quod utrumque includat rationem communem.”

név esetében is arról van szó, hogy ezek közvetlenül magát az individuumokra közös elvet jelölik meg, és csak közvetetten azokat az individuumokat, melyek az ezen közös elvnek megfelelő sajátosságokat birtokolják – azaz e szempontból hasonlóak egymáshoz. A különbség tehát nem az individuumok szintjén jelenik meg, hanem a közös elvben, ahogy azt a következő kulcsfontosságú részlet tanúsítja: „Igazából abban különböznek ezen analóg nevek az univokaktól, hogy az univokak úgy szignifikálnak több univokra nézvést közös elvet, hogy magában a közös elvben az univokátumoknak semmiféle diverzitása nem áll fenn. Az analogonok ezzel szemben úgy birtokolják azt az egyetlen elvet, melyre nézvést hasonlóak, hogy magában ebben az elvben rejlik az analogátumok közötti különbözőség [...]”²⁸ Vagyis: a proporció szerinti analógia és az univocitás területén jelentkező közös elv belső struktúrájának különbsége adja a két predikáció-típus különbségét. Az univok predikáció alapját képező közös elvben ugyanis semmiféle olyan mozzanat nem jelentkezik, mely az univokátumok diverzitását mintegy „előkészítené”. Az analóg predikáció esetében azonban már magában a közös „elvben rejlik az analogátumok közötti különbözőség [*dissimilitudo*]”.²⁹ Az individuumok hasonlóságát biztosító közös elv eltérő struktúrája a proporció szerinti analógiát jóval nagyobb metafizikai jelentőséggel fogja felruházni, mint az univocitást, amennyiben „ezt a diverzitást magában ebben az elvben, melyben a hasonlóság fennáll, csak azon transzcendentálékban [*in transcendentibus*] lehet felfedezni, melyek még a dolgok legvégső differenciáit is áthatják. Ezért úgy vélem, hogy kizárólag a transzcendentálék birtokolják a proporció szerinti ezen analógiát [...]”³⁰ Pázmány tehát a proporció szerinti analógiát összeköti a

²⁸ I. m. 259. „In hoc vero ab univocis differunt haec analogia, quod univoca significant rationem ita communem pluribus univocis, ut in ipsa ratione communi nulla sit diversitas univocatorum; at vero analogia ita habent unam rationem, in qua sunt similia, ut in ea ipsa ratione sit dissimilitudo inter analogata.”

²⁹ A gondolat megvan Cajetanusnál is, vö. DNA, 49. „[...] et consequenter unum proportione non unificatur simpliciter, sed distinctionem retinens, unum pro tanto est et dicitur, pro quanto proportionibus dissimilibus diuisum non est. Unde sicut non est alia ratio quare unum proportionaliter non est unum absolute, nisi quia ista est eius ratio formalis; ita non est quaerenda alia ratio, cur a similibus proportionaliter non potest abstrahi res una; hoc enim ideo est, quia similitudo proportionalis talem in sua ratione diuersitatem includit.”

³⁰ Pázmány: *Dialectica*, 259. “haec diversitas in illa ipsa ratione in qua exercetur similitudo, inveniri non potest, nisi in transcendentibus, quae in ultimis etiam rerum differentiis imbibuntur: idcirco existimo, non nisi transcendentia habere hanc analogiam proportionis [...]”

transzcendentálé-tannal, a metafizika ama területével, mely azokat a sajátosságokat tárgyalja, melyek minden létezőt már eleve az által jellemeznek, hogy azok létezők. A transzcendentálék magukba foglalják azon individuális eltérések elvét, melyek csak „a dolgok legvégső differenciái”-ban jelentkeznek, és amelyeket a kategoriális rend predikátumai már nem képesek megjelölni. Ez azt is jelenti, hogy az univok predikáció hatásköre csak a kategoriális rendre terjed ki. Pázmány összegzése: „Ez alapján nyilvánvaló, hogy helyes módon állítható általában az, hogy a proporció szerinti analogonok intrinzikus módon részesülnek az analóg név által szignifikált formában.”³¹

Részösszegzés

Visszatérve a Pázmány/Benedetto-féle disputációra: a *De ente eiusque passionibus* negyedik. szakasza a proporció szerinti analógia ezen metafizikai súlyát hangsúlyoztatja és terjeszti ki a létezés egész területére: „a létező a proporció analógiája szerint járul nem csupán a szubsztanciához és az akcidenshez, hanem még a reális és az elmebeli létezőkhöz is”.³² Az érv egyfelől megismétli a dolgok végső differenciáinak bennfoglaltságának tézisést, másfelől mindezt az „általában vett létező” ama sajátosságával támasztja alá, hogy „nem pusztán a megegyezés, hanem az alsóbb rendűek különbözősége is benne foglaltatik a létező elvében”.³³ A disszerens az ily módon felfogott lét-predikáció alá nem habozik Istent is bevonni, az „általában vett létező”-t a proporció szerinti analógia alapján predikáljuk Istenről is. A racionális teológiát tehát megelőzi egy általános ontológia eszméje, az analóg-létpredikáció összeegyeztethető az isteni attribútumok *asei-tas*-ával.

Suárez és az analógia elve

Ha Pázmány analógia-értelmezését el akarjuk helyezni kora filozófiatörténeti kontextusában, akkor mindenekelőtt Francisco Suárez felfogásával kell összevetnünk. A suárezi analógia-értelmezés a spanyol kései skolaszтика e kimagasló alakja által megfogalmazott metafizika-koncepció kulcsmozzanatát képezi. A mo-

³¹ Uo. „Ex his apparet, recte communiter dici, analogia proportionis intrinsece apticipari formam significatam nomine analogato.”

dern filozófiatörténeti interpretációk arra mutatnak rá – és e szellemtörténeti környezet határozza meg Pázmány filozófiai attitűdjét is –, hogy Suárez a létezés analógiájának tanítására épülő *tomista* és a létezés univocitását hirdető *scotista* irányzatok közötti finomra hangolt pozícióját képviseli. Walter Hoeres 1965-ös tanulmánya paradigmaticus módon fogalmazza meg a scotusi analógia-felfogás alapvető dilemmáját: „Jóllehet Suárez nem ismerné ezt el, vizsgálatai mégis nem annyira a scotista tanítás cáfolatainak, mintsem inkább annak védelmének tűnnek.”³⁴ Jean-Luc Marion szerint Suárez új analógia-modellje csupán verbális szinten távolodik el az univocitás scotista elméletétől, miközben elfogadja annak konceptuális előfeltételeit.³⁵ Az ellenkező álláspont képviselői közül Victor Salas bár diagnosztizálja a suárezi analógia-tan feszültségeit, de úgy véli, hogy a *conceptus obiectivus entis* minden scotista felhangja ellenére rekonstruálható egy koherens analógia-tan.³⁶ Ludger Honnefelder, Duns Scotus filozófiájának és e filozófia recepciójának egyik legelismertebb szakértője óvatosabban fogalmaz, mint Hoeres vagy Marion, de ő is úgy látja, hogy az analógia-tan ellenére Scotus közelében marad Suárez.³⁷

Suárez kiindulópontja azonos a Pázmány/Benedetto-féle disputációéval: a metafizika kitüntetett tárgya a létező mint olyan, az *ens inquantum ens*. Az egyes dolgok létezése tematizálható a szóban forgó dolog formális létkonstitú-

³⁴ Walter Hoeres: Francis Suárez and the Teaching of John Duns Scotus on *Univocatio Entis*. In J.K. Ryan and B.M. Bonansea [eds.]: John Duns Scotus, 1265–1965. Washington, Catholic University of America Press, 1965, 263–290, különösen 263. „Although Suárez would not admit it, his investigations largely appear not so much as a refutation of Scotistic teaching [on the univocatio entis] as a defence on it.”

³⁵ Vö. Jean-Luc Marion: *Sur la théologie blanche de Descartes*, Paris, Presses Universitaires de France, 1981, 82; idézi: E. Jennifer Ashworth: Suárez on the Analogy of Being: Some Historical Background. *Vivarium*. 1995, 33, 1, 50–75, különösen 50.

³⁶ Victor Salas: Francisco Suárez, the Analogy of Being, and its Tensions. In: Lukáš Novák [ed.]: *Suárez's Metaphysics in Its Historical and Systematic Context*. Berlin-Boston, de Gruyter, 2014, 87skk.

³⁷ Ludger Honnefelder: *Scientia transcendens – Die formale Bestimmung der Seiendheit und Realität in der Metaphysik des Mittelalters und der Neuzeit (Duns Scotus–Suárez–Wolff–Kant–Pierce)*. Hamburg, Meiner, 1990, 282294, különösen 290–294.

ciójának elemzése által – ennek nagyívű és részletekbe menő elemzését tartalmazza Suárez híres főműve, a *Disputationes metaphysicae*.³⁸

Az analógia-tan bevezetése e téma elemzésébe a *Disputationes metaphysicae* 28. disputációjában történik meg, melynek címe: *A létező első felosztásáról egyszerűen végtelenre és végesre, valamint más ezzel egyenértékű felosztásokról* (De prima divisione entis in infinitum simpliciter et finitum et aliis divisionibus quae huic aequivalent). Miután a létező különböző felosztásait (önmaga általi – más általi, szükségszerű – kontingens, lényeg szerinti – részesedés szerinti, teremtetten – teremtetlen, pusztá aktus – potenciális) visszavezette a végtelen – véges felosztásra, Suárez a harmadik szekcióban tárgyalja azt a kérdést, hogy vajon e felosztás univok vagy analóg jelleggel bír-e („*Utrum praedicta divisio univoca sit vel analogica?*”). Itt előbb olyan érveket mutat be, melyek célja a létezés ekvivok és univok predikációjának bizonyítása, majd rátér az analógia tárgyalására.

Suárez terminológiai jellegű megjegyzéssel vezeti fel az analógia típusainak értelmezését:

Harmadszor továbbá deklaráljuk az analógia megkülönböztetését. Általában véve kétféleképpen különböztetjük meg: az egyiket sokan a proporcionalitás szerinti analógiának nevezik, míg a másikat a proporció szerinti analógiának; mások azonban az első típust nevezik a proporció szerinti analógiának, míg a másodikat az attribúció szerinti analógiának, amit csak a terminusok ekvivokációja miatt jegyzek meg, mert ugyanarról van szó.³⁹

Majd látni fogjuk, hogy e terminológiai megjegyzés nagy fontossággal bír a Pázmánnyal történő összevetést illetően. Suárez mindenesetre egy harmadik utat választ, és csak a proporcionalitás, illetve az attribúció szerinti analógiát tárgyalja.

³⁸ Suárez *Disputationes Metaphysicae* (A továbbiakban DM) című művét az alábbi kiadás alapján idézem: *R. P. Francisci Suarez e Societate Jesu Opera Omnia*. Tom. 26. Paris, Vives, 1866.

³⁹ DM 28,3,4 (Suárez: *Opera*, 13). „Tertio id amplius declaratur ex distinctione analogiae; duplex enim communiter distinguitur: una vocatur a multis analogia proportionalitatis, et alia proportionis; alii vero priorem vocant analogiam proportionis, et posteriorem attributionis, quod solum adverto propter aequivocationem terminorum, res enim eadem est.”

A *proporcionalitás szerinti analógiával* kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „Ezen analógiához szükségszerű, hogy az egyik tag abszolút ilyen legyen formája által, a másik pedig ne abszolút módon legyen ilyen, hanem hogy egy amarra vonatkozó ilyen proporció vagy összevetés szerint álljon fenn.”⁴⁰ Ezen analógia példája a *videns* predikátuma, amit ezúttal fordítsunk a magyar *vidám* terminussal, ugyanis a két szóban forgó analogátum az ember és a mező. A *vidám* predikátumot az emberről annak aktuális vidámsága, mint intrinzikus sajátossága miatt állítjuk, azonban amikor rétről vagy a mezőről állítjuk azt, hogy vidám, akkor ennek alapja a rét vagy a mező zöldellése. Suárez szerint „minden igazi proporcionalitás szerinti analógia valamiféle metaforikus és nem sajátlagos jelleggel bír”:⁴¹ nem áll fenn semmiféle olyan kauzális vagy egyéb viszonylat, mely miatt a vidámságnak a rétről történő predikációja ne pusztán metaforikus jelentésátvitellel valósulna meg. A létező predikációja azonban nem történhet ilyen módon, amennyiben „a teremtmény saját létezésének elve által és minden elgondolt ilyesfajta proporcionalitás nélkül abszolút módon létező, mert ez által van a semmin túl és bír valamely aktualitással”.⁴² Az érv szerint a létezés mint olyan analógiáját e sajátosság intrinzikus fennállásában kell keresni: „a teremtmény igazi módon, sajátlagosan és egyszerűen létező”,⁴³ míg a rét vagy a mező csak nem sajátlagos értelemben vidám.

Az *attribúció szerinti analógiának* két típusát különbözteti meg Suárez. Az *első* típus az egészség klasszikus arisztotelészi analóg predikátumával szemléltethető: „Az egyik, amikor a megnevező forma csak az egyik szélső tagban [ártsd: analogátumban – SJ] van benne intrinzikusan, a többiben csak extrinzikus viszonylat szerint, ahogy az egészségest abszolút módon állítjuk a lelkes lényről, míg az orvosságról csak a lelkes lényhez való attribúció szerint.”⁴⁴ Suárez Pázmány fenti elemzéshez hasonlóan fejti ki azt, hogy ez esetben adott

⁴⁰ DM 28,3,11 (Suárez: *Opera*, 16). „Ad hanc ergo analogiam necesse est ut unum membrum sit absolute tale per suam formam, aliud vero non absolute, sed ut substat tali proportioni vel comparationi ad aliud.”

⁴¹ Uo. „[...] omnis vera analogia proportionalitatis includit aliquid metaphorae et improprietas [...].

⁴² Uo. „Creatura enim est ens ratione sui esse absolute et sine tali proportionalitate considerati, quia nimirum per illud est extra nihil et aliquid actualitatis habet [...].

⁴³ Uo. „[...] creatura vere, proprie ac simpliciter est ens [...].

⁴⁴ DM 28,3,14 (Suárez: *Opera*, 17). „Unus est quando forma denominans in uno extremo tantum est intrinsece, in aliis vero solum per extrinsecam habitudinem, quo modo dicitur sanum absolute de animali, et de medicina per attributionem ad animal.”

egy kitüntetett analogátum, melyben a szóban forgó sajátosság intrinzikus módon áll fenn (lelkes lény), míg a másodlagos analogátumokról (orvosság, vizelet) az elsődleges analogátumra vonatkozó viszonyuk miatt predikálható az analog név (egészséges).

A *másik* típus meghatározásában olyan elem jelenik meg, melynek nincs megfelelője a Pázmány analízisében: „A másik, amikor a megnevező forma mindkét tagban intrinzikus, még ha az egyikben abszolút módon, a másikban azonban valamire vonatkozó viszonylat szerint [...]”⁴⁵ Suárez az attribúció szerinti analógia olyan típusáról beszél, ahol az analog név által szignifikált analogonok minden analogátumban intrinzikus módon állnak fenn, jóllehet az analógia valamely tagjában *abszolút módon*, míg más tagjában *valamire vonatkozó viszonylat szerint*. A Pázmánytól eltérő mozzanat nem más, mint hogy lehetségesek olyan analogátumok, melyekben bár intrinzikus módon áll fenn az analog sajátosság, ezen inherencia mégsem abszolút jellegű. Suárez a létezésnek a szubsztanciáról és az akcidensről történő predikációját hozza példaként: „[...] ahogy a létezőt állítjuk a szubsztanciáról és az akcidensről; az akcidenset ugyanis nem extrinzikusan a szubsztancia létezése miatt állítjuk létezőnek, hanem ama sajátlagos és intrinzikus létezés miatt, mely olyan, hogy teljes egészében a szubsztanciára vonatkozó viszonylatban van.”⁴⁶ Egyfelől mind a szubsztancia, mind az akcidens formális konstitúciója tartalmazza a létezés sajátosságát. Másfelől az akcidens mint olyan csak valamely őt hordozó szubsztancia viszonylatában létezhet. Amire Suárez rámutat, az nem más, mint hogy az akcidens ezen függése a szubsztanciától nem annihilálja formálonológiai konstitúcióját. Az akcidens intrinzikusan létező, még ha létezése pontosan a szubsztanciától való függésében is áll. A létezés intrinzikussága az akcidensben erősebb ontológiai mozzanat, mint ugyanezen akcidens létezésének függése a szubsztanciától.

Suárez számos különbséget vezet elő az attribúció szerinti analógia e két típusa között, melyek közül kettőt említünk. Az első attribúcióban „a nevet csak nem sajátlagos értelemben vagy metaforikusan vagy más alakzat szerint állítjuk a másodlagos szignifikáltról”.⁴⁷ Hiába erősebb metafizikájú az első típusú attri-

⁴⁵ Uo. „Alter est, quando forma denominans intrinsece est in utroque membro, quamvis in uno absolute, in alio vero per habitudinem ad aliud [...]”

⁴⁶ Uo. „[...] ut ens dicitur de substantia et accidente; accidens enim non denominatur ens extrinsece ab entitate substantiae, sed a propria et intrinseca entitate, quae talis est ut tota consistat in quadam habitudine ad substantiam.”

⁴⁷ Uo. „[...] nomen attribuitur secundario significato solum improprie et per metaphoram vel figuram aliam [...]”

búció a proporcionalitás szerinti analógiánál, Suárez hajlik arra, hogy az egészséget az orvosságról pusztán metaforikus értelemben állítjuk. Ezzel szemben a második típusú attribúciós analógia esetében „a *legsajátlagosabb értelmében*” (*pro-propriissima*) állítjuk az analóg nevet, „sőt ez esszenciális elnevezés is lehet, mert intrinzikus formán vagy sajátlagos természetén alapul”.⁴⁸ A *valamire vonatkozó viszonylat szerinti* intrinzikus sajátosságok analóg név általi szignifikációja sem metaforikus. A Suárez további különbséggé állítja be azt, hogy „a második típusú attribúció esetében adott egy közös formális és objektív fogalom”.⁴⁹ Az egészség esetében a viszonylagos analogátok nem nyújtanak elegendő alapot ahhoz, hogy az elme képes legyen az egységes analóg fogalmi tartalmat absztrahálni. Ezzel szemben a második típusban „az analogátumok sajátlagosan és intrinzikusan olyanok és valóban egy olyan elvben egyeznek meg, amelyet az elme képes elvonatkoztatni vagy precíz módon megragadni egy olyan fogalom által, mely mindre nézve közös”.⁵⁰ Ezen attribúciós analógia e teljesítményét megfogalmazhatjuk egy Descartes-ot megelőlegező nyelven is: „a második típusú attribúció esetében adott egy közös formális és objektív fogalom”.⁵¹

Pázmányhoz hasonlóan Suárez is érzékeli, hogy a létezés közös objektív fogalmával közel kerül az univocitás téziséhez. Annak ellenére, hogy a létezés analógiájával kapcsolatban különböző – alább részletezendő – álláspontra helyezkedtek, a két gondolkodónak az univocitással szemben megfogalmazott argumentációi erős hasonlóságot mutatnak. Idézzük Suárezt:

Végül az az érv is bizonyítja ezt, hogy maga a létezés, legyen az bármily absztrakt és zavaros módon is megragadva az értelem által, önmaga erejéből posztulálja ama rendet, hogy elsődlegesen, önmaga szerint és mindegy teljes egészében Istenhez járul hozzá, és általa származik le a többi dologra, melyekben csak viszonylagosan és az Istentől való függés szerint van meg. Tehát ebben tér el az univok elvétől, mert az univok sajátosság önmagánál fogva olyannyira indifferens, hogy egyenlő módon és

⁴⁸ Uo. „[...] immo et potest esse essentialis denominatio, quia sumitur ab intrinseca forma vel a propria natura.”

⁴⁹ Uo. (Suárez: *Opera*, 18). „[...] at vero in posteriori attributione datur unus conceptus communis formalis et objectivus [...]”

⁵⁰ Uo. „[...] analogata proprie et intrinsece talia sunt vereque in tali ratione conveniunt, quam potest mens abstracte seu praecise concipere uno conceptu omnibus communi [...]”

⁵¹ Uo. „[...] in posteriori attributione datur unus conceptus communis formalis et obiectivus [...]”

az egyiknek a másikra vonatkozó bármely rendje vagy viszonylata nélkül származik le az alsóbb rendűekre. Így a létezőt Isten és a teremtmények szempontjából joggal számítjuk az analóg sajátosságok közé.⁵²

Az általános analóg elv önmagában hordozza az analogátumainak diverzitására vonatkozó mozzanatot. E metafizikai mozzanat igen halvány: az analóg fogalom éppoly meghatározatlan és zavaros, mint az univok fogalom, ám minden indifferciája ellenre mégiscsak fellelhető benne bizonyos tendencia az analogátumok diverzitására, aminek híján van a teljesen homogén módon indifferens univok fogalom.

Pázmány és Suárez analógia-koncepcióinak összevetése

Komparatív vizsgálatunkat azzal a nyilvánvaló különbséggel kell kezdenünk, hogy míg Pázmány a létezés analóg jellegét *proporcio* szerinti analógiaként fogja fel, addig Suárez ugyanezt az *attribucio* szerinti analógia *második típusa* szerint állítja be. Fentebb utaltunk arra, hogy Suárez bizonyos ingadozást érzékel az analógia-típusok elnevezéseit illetően, amennyiben a két alapvető típus elkülönítése egyfelől proporcionalitás vs. proporcio szerinti; míg másfelől proporcio vs. attribucio szerinti analógiákként történik meg. Utaltunk arra is, hogy Suárez egy harmadik terminológiai ellentétpár, a proporcionalitás vs. attribucio szerinti analógiák mentén fejt ki nézeteit.

Pázmány látszólag a proporcio vs. attribucio szerinti analógia megkülönböztetését – a Suárez által referált második distinkció-típust – teszi magáévá. Ám az elnevezések mögött egészen más megfelelések mutatkoznak.

Pázmány

Attribucio szerinti analógia (egészséges)

⁵² DM 28,3,17 (Suárez: *Opera*, 19). „Tandem ratione declaratur, quia ipsum ens, quantumvis abstracte et confuse conceptum, ex vi sua postulat hunc ordinem, ut primo ac per se et quasi complete competat Deo, et per illud descendat ad reliqua, quibus non insit nisi cum habitudine et dependentia a Deo; ergo in hoc deficit a ratione univoci, nam univocum ex se ita est indifferens ut aequaliter et sine ullo ordine vel habitudine unius ad alterum ad inferiora descendat; ergo ens respectu Dei et creaturarum merito inter analoga computatur.”

- közös név
- elsődleges analogátum és másodlagos analogátum megkülönböztetése

Proporcio szerinti analógia (létező)

- közös név
- proporcionalisan azonos elv intrinzikus inherenciája minden analogátumban

Suárez

Attribúció szerinti analógia – 1 (egészséges)

- közös név
- elsődleges analogátum és másodlagos analogátum megkülönböztetése

Attribúció szerinti analógia – 2 (létező)

- közös név
- objektív elv intrinzikus inherenciája minden analogátumban
 - o intrinzikus inherencia abszolút módon
 - o intrinzikus inherencia valamire vonatkozó viszonylat szerint

Vagyis: amit Pázmány a proporcio szerinti analógia alatt fejt ki, az egészen hasonló ahhoz, amit Suárez az attribúció szerinti analógia második típusának nevez. Mindkét esetben a létező objektív fogalma és közös elve biztosítja a létező analóg predikációját, mindkét esetben intrinzikus sajátossága a létezés az analogátumoknak, és mindkét esetben nagy kihívást jelent az univocitással szembeni határvonal meghúzása. Ez utóbbi kihívásra ráadásul – mint fentebb megmutattuk – mindketten azt a választ adják, hogy a létezés objektív elve vagy fogalma önmagában bírja az analogátumok diverzitására vonatkozó metafizikai mozzanatot. Mindenesetre úgy tűnik, hogy Pázmány terminológiája nem fér bele abba a taxonómiába, amit Suárez felvázol, ugyanis (1) Pázmánynál a proporcio analógiája Suárez második típusú attribúciós analógiájának felel meg, (2) Pázmány attribúciós analógiája voltaképpen a suárezi első attribúciós analógia, továbbá (3) Suárez proporcionalitás szerinti analógiája nagyjából azt fedi le, amit Pázmány az egyenlőtlenség szerinti analógiának nevez Cajetanus nyomán.

A két analógia-felfogás különbsége bizonyos értelemben visszavezethető arra, hogy Pázmány Suáreznál jóval erősebben támaszkodik Cajetanus klasszikus *De nominum analogia* című művére. A helyzetet kissé bonyolítja, hogy Cajetanus művében újabb terminológiai különbséget vélhetünk felfedezni, amennyiben ő az egyenlőtlenség, az attribúció és a proporcionalitás szerinti analógia-típusokat különítette el még 1498-ban. Pázmány tulajdonképpen Cajetanus felosztásának megfelelően jár el, azzal a különbséggel, hogy az utolsó, proporcionalitás szerinti analógiát proporció szerinti analógiának nevezi el – miközben annak definícióját pontosan átveszi. Hallatlanul érdekes, hogy az analógia-típusok Cajetanus-féle definíciói alapján Suárez nem lett volna képes a létező analogicitását attribúció szerinti analógiának beállítani: a jeles tomista gondolkodó egyértelműen a proporcionalitás szerinti analógiához sorolja a létezés analógiáját.⁵³

Ám e különbségek ellenére Pázmány és Suárez kérdésvetései és válaszai igen közel állnak egymáshoz. Analógia-értelmezéseik számára legnagyobb kihívásként a létező mint létező univok predikációjának scotista elmélete jelentette; az a probléma, hogy hogyan védhető meg Isten transzcendenciája azáltal, hogy a közte és a világ közötti viszonyt analóg módon értelmezzük akkor, ha a létező objektív fogalmának scotista gondolata újra és újra felveti a két létszféra közötti viszony univok jellegét.

Irodalom

Arisztotelész: *Metaphysicorum Libri XIII Cum Averrois Cordubensis in eosdem Commentariis, et Epitome*, Aristotelis Opera cum Averrois commentariis, Venetiis apud Ivnctas 1562 (Nachdruck Frankfurt am Main 1962), Vol. 8.

Ashworth, E. Jennifer: Suárez on the Analogy of Being: Some Historical Background. *Vivarium*. 1995, 33, 1, 50-75.

Blum, Paul Richard: Péter Pázmány als Philosophieprofessor. In: Hargittay Emil (szerk.): *Pázmány Péter és kora*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2001. 35–49.

Cajetanus, Thomas Vio de: *De nominum analogia*.

⁵³ Vö. Cajetanus: DNA 4, 49.

Interneten: [http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1469-1534__Cajetanus_\(De_Vio_Thomas\)_Card_De_Nominum_Analogia_LT.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1469-1534__Cajetanus_(De_Vio_Thomas)_Card_De_Nominum_Analogia_LT.pdf.html)
Letöltve: 2018. november 22.

Descartes, René: *Meditationes de prima philosophia*. Oeuvres de Descartes, publ. par Ch. Adam et P. Tannery, vol. VI., Paris 1964.

Descartes, René: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Ford. Boros Gábor. Budapest, Atlantisz, 1994.

Félegyházy József: *Pázmány bölcselete*. Budapest, magánkiadás, 1937.

Gerencsér István: *A filozófus Pázmány*. Budapest, „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, 1937.

Hoeres, Walter: Francis Suárez and the Teaching of John Duns Scotus on *Univocatio Entis*. In: J.K. Ryan and B.M. Bonansea (szerk.): *John Duns Scotus, 1265–1965*. Washington, Catholic University of America Press, 1965, 263–290.

Honnefelder, Ludger: *Scientia transcendens – Die formale Bestimmung der Seiendheit und Realität in der Metaphysik des Mittelalters und der Neuzeit (Duns Scotus–Suárez–Wolff–Kant–Pierce)*. Hamburg, Meiner, 1990.

Kastner Jenő: Pázmány Péter gráci évei. *Katholikus Szemle*. 1935, 49, 1–2, 9–17 és 95–99.

Marion, Jean-Luc: *Sur la théologie blanche de Descartes*. Paris, Presses Universitaires de France, 1981.

Öry Miklós: *Pázmány Péter tanulóévei*. Eisenstadt, Prugg, 1970.

Róky Zoltán: Néhány észrevétel Pázmány filozófiai munkássága kapcsán (Pázmány és Suárez). In: Hargittay Emil (szerk.): *Pázmány Péter és kora*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2001, 16–34.

Pázmány Péter: *Petri cardinalis Pázmány opera omnia partim e codicibus manuscriptoris, partim ex editionibus antiquioribus et castigatioribus edita*. Series latina. I–III., Ed. Stephanus Bognár, Budapestini MDCCCXCIV–MDCCCXCVII.

Pázmány Péter (praes.) / Romedius Benedetto (def.): *Theses Philosophicae, de ente eiusque passionibus ac speciebus*, Graecii, Widmanstadius, MDC. In: Uő.: *Grazer philosophische Disputationen* (facsimile Ausgabe). Hrsg. v. Paul Richard

Blum in Zusammenarbeit mit Emil Hargittay. Piliscsaba, Katholische Péter-Pázmány-Universität 2003, 97–125.

Salas, Victor: Francisco Suárez, the Analogy of Being, and its Tensions. In: Lukáš Novák (szerk.): *Suárez's Metaphysics in Its Historical and Systematic Context*. Berlin-Boston, de Gruyter, 2014, 87–104.

Simon József: *Létre nyílt lehetőség. Ismeretelmélet és metafizika Aquinói Szent Tamás és Duns Scotus filozófiájában*. Budapest, l'Harmattan, 2012.

Suárez, Francisco: *Disputationes Metaphysicae. R. P. Francisci Suarez e Societate Jesu Opera Omnia*. Tom. 26. Paris, Vives, 1866.